

איגרת המשיח שוכר כחיל השני ליהודי חידאן (1868)

בת-ציון עראקי קלורמן

שוכר כחיל השני (1868-1875) הוא ה'משיח' האחרון הידוע לנו בזמן החדש שהעמיד את עצמו בגלוי במרכזה של תנועה משיחית שהתיימרה להחיש את העידן המשיחי המיוחל. שוכר כחיל פעל בתימן אך שמעו, מעשיו ופעולותיו סחפו אל מחנהו תומכים רבים אף מארצות אחרות. יכולתו לפעול במשך תקופה ארוכה ביחס נעוצה בכמה גורמים, ביניהם: א) אופייה של האידיאולוגיה המשיחית שהיתה רווחת בתימן, אידיאולוגיה של משיחיות אקטיבית, שסברה כי האדם יכול ואף ראוי להחיש את ימות המשיח; ב) יחסם הסלחני של הרבנים לטוען המשיחי שקם בזמנם; ג) המערכת הארגונית שהקים כחיל שמצד אחד הפיצה את בשורתו וקיימה את הקשר עם תומכיו, ומאידך גיסא גייסה מהמאמינים כספים שהפיחו חיות במשיח ובתנועתו.¹

תנועתו של כחיל השני נשענה והמשיכה את התנועה המשיחית שעורר קודמו, שוכר כחיל הראשון, שהחל בפעילותו המשיחית ב-1861 בעיר הכירה צנעא. כשנתיים לאחר מותו של כחיל הראשון, בעוד הציפיות לשובו לא שככו וקריאתו לתשובה עדיין מהדהדת, הופיע כחיל השני, הוא יהודה (בערבית: שוכר) בר-שלום, וטען שהוא המשיח שנהרג אשר קם לתחייה. נס 'התגלותו המחודשת' של שוכר כחיל עורר התרגשות מרובה בקרב יהודים ומוסלמים כאחד, ורבים האמינו שהתקופה המשיחית בפתח. מאמיניו של כחיל, ומשך זמן-מה אפילו מי שאינם מאמינים, בתימן ומחוץ לארץ, לא היה להם ספק כי עניין להם באותו שוכר כחיל. כחיל השני היה פעיל ונמרץ הרבה יותר מקודמו והצליח מאד בהפצת האמונה שימות המשיח קרובים לבוא. בעוד שכחיל הראשון הטיף לבדו בכפרים ובעיירות, נעשה כחיל השני מנהיגו של ארגון יחסי-ציבור שהתמחה בהפצה ובפרסום בשורתו המשיחית. הוא שלח בידי שליחים איגרות המיועדות אל ראשי הקהילות היהודיות השונות בתימן ואל עסקנים יהודים באלכסנדריה, עדן, בומבי, קלקוטה, ירושלים

הפניות ביבליוגרפיות – ראה בסוף המאמר.

1 על האידיאולוגיה המשיחית המאפיינת את יהודי תימן ועל התנועה המשיחית של שוכר כחיל הראשון ושוכר כחיל השני ראה ביתר הרחבה בספרי: משיחיות.

וְהָיוּ הַבָּנוֹת מְשֻׁבְּרֵי מְרוֹבְבֵי הַלְּבָבוֹת
 בְּעֵדֵי יְהוָה כְּנֹחֲלֵי טַיִם לְמַעַן אֲחִיעֵזְרָא
 וְיִדְבָּר אֵלֶיהֶם וְיִבְרָאֵם מֵהַיּוֹן וְיֵן יוֹסֵף עֲבָדָיו
 וְאַחֲרָיו חֲבֵבֵי פֶלֶס וְיֵן פְּעִיד פְּנַחֵם וְאַחֲרָיו חֲבֵבֵי
 אֲבֵרָהֶם וְיֵן יְהוֹאֲזָבָבִים וְצוֹל תַּעֲבֵב עֲבָדָיו
 וְיִבְרָאֵם וְיֵן כִּדְמֵי דְבָרָתָם אֵל אֱלֹהֵי הַיָּם
 וְיִבְרָאֵם גִּבְעוֹתֵם מִמֶּנּוּ אֲרַסְלֵנָה לְרַבֵּץ הַתַּעֲנִידִים
 לְעֵבֶד אֵת הַיָּם וְיֵן לְבָבוֹשׁ אֵת עַם הַיָּם
 תְּהוֹתִיהֶם וְיִבְרָאֵם יִתְרָם עַל פְּעֻלָּם כִּי כֹל
 הַיָּמִים בְּטַיִם חִזְקוּ וְיִבְרָאֵם כַּנְּגֵד יְהוָה כְּלֵמֶת
 מֵהַיָּם עַל כֶּסֶם וְיֵן עֲרֵב לְכֶסֶם אֵלֶּיךָ יָגִיעַ לְכֶסֶם
 וְיֵן כְּסִחוֹ בְּיוֹם שֶׁנֶּעַד כִּי בִיָּצֵת וְיֵן
 עֲסֶק הַיָּם וְיִבְרָאֵם אֲנִי זֶכֶר הַיָּם אֵלֶּיךָ
 כְּלֵמֶת מִן הַיָּם שֶׁנֶּעַד כְּסִחוֹ הַיָּם כַּנְּגֵד
 וְיֵן עֲרֵב לְכֶסֶם הַיָּם וְיֵן עֲרֵב לְכֶסֶם הַיָּם

אֲנִי מוֹסִיף לְכֶסֶם הַיָּם וְיֵן עֲרֵב לְכֶסֶם
 אֲנִי מוֹסִיף לְכֶסֶם הַיָּם וְיֵן עֲרֵב לְכֶסֶם הַיָּם
 כְּדִבְרֵי כִי לְכֶסֶם הַיָּם אֲנִי מוֹסִיף לְכֶסֶם

דַּעַן הַיָּם וְיֵן עֲרֵב לְכֶסֶם הַיָּם

האיגרת

וצפת. אחת מאיגרות אלה, המופנית אל ראשי קהילת חידאן אשר בצפון תימן, מובאת כאן בדפוס לראשונה.

מירב מאמציו של כחיל בהתכתבותו הענפה כוונו להפצת הרעיון שחובה על היהודים לפעול עכשיו כדי להחיש את ימות המשיח. שיטתו בדחיקת הקץ התבטאה בשני יסודות עיקריים: א) תשובה – קריאתו להרכות בתפילה, בקריאה בתורה ובעיון בספר הזהר, ולהקפיד לנהוג בדרכי המוסר; ב) תשלום מעין מס שקרא לו מעשר. כחיל הסביר שתשלום המס הינו מצווה אלוהית המוטלת על כל אדם מישראל וכל כוונתה היא להחיש את העידן המשיחי. גביית המס והשימוש שנעשה בכספי התרומות הם שאפשרו לכחיל השני לממש את מנהיגותו, להחזיק את 'חצרו', לחלק צדקה לעניים ולשלם דמי חסות לשיחים מקומיים שבתחום שליטתם פעל.

בשל העדר התנגדות רצינית לכחיל ולמעשיו ובעזרת מאמצי הפרסום הנמרצים שלו התפשטה ברחבי תימן האמונה בו ובשליחותו המשיחית. הודות ליהודים יוצאי תימן הגיעו הידיעות עליו ועל פעילותו גם למקומות מרוחקים מתימן, כמו עדן, מצרים והודו. ידיעות אודות המשיח מתימן שהתפרסמו בעיתון הירושלמי הלבנון השפיעו גם על יהודים במקומות אחרים (למשל: בארץ-ישראל, בתורכיה, וברוסיה) ועוררו גם בהם תקוות משיחיות.

אף שכחיל מעולם לא קרא לעצמו בשם משיח, הוא חזר והציג את עצמו כמי שמיועד ועתיד להביא גאולה לישראל. וכך גם הבינו רבים מחסידיו. כחיל השני אמנם נכשל במאמציו להביא את הגאולה, אולם נפילתו והקץ לפעילותו המשיחית לא היו קשורים ישירות לאי-הצלחתו (אם כי התמהמהות זו בוודאי שהיה בה להשפיע במשך הזמן), אלא נבעו מן הירידה התלולה בגביית דמי המעשר שהחלה בראשית 1870, ואשר על נסיבותיה עמדתי במקום אחר.² משנתמעטו התרומות ואילו הוצאותיו עמדו בעינן, הוצרך כחיל ללוות כסף מערכים עשירים. כאשר לא עלה בידו להחזיר את הלוואותיו הוא נתפס והושם בבית האסורים. הוא הצליח להשתחרר והמשיך במילוי תפקידו עד שב-1875 תפסוהו העות'מאנים (שכבשו את תימן ב-1872) ושמו קץ לפעילותו.

באיגרת לחידאן מקופלים כמה מהיסודות המאפיינים את פעילותו הארגונית ואת האידיאולוגיה של כחיל השני. נראה שהאיגרת היא קטע מתכתובת בין כחיל לחידאן. זמנה סוף 1868 לערך, או ראשית 1869. האיגרת נשלחה בידי של משה השאש, המופיע באיגרת כמוס'ן סאלם אלהשאש, שהיה מחשובי שליחיו של כחיל השני ושמזכר באיגרות נוספות כשליח לאלכסנדריה ולצפת. האיגרת מופנית אל הארון בן יוסף עראקי, סאלם בן סעיד פנחס ואברהם בן יחיא טביב, כולם בני משפחות נכבדות וידועות בצפון תימן, ומבקשת מהם להודיע את תוכנה ליהודי

היישובים ראזח וג'מענת בני בחר, שגם הם במחוז חידאן. האיגרת היא מענה למכתב ששלחו לכחיל אנשי חידאן, כנראה על-מנת לברר את פשר מצוות המעשר. מאחר שהזכירו שארצם 'מלאה גילולים', כחיל מוסיף טעם נוסף למעשר. לדבריו תשלום המס יאפשר את טיהור הארץ מ'עבודה זרה' ואת עליונותם הפוליטית של היהודים: 'ולא שלחנו לקבץ המעשר אלא לטהר את הארץ ויזכו לכבוש את עם הארץ'. כחיל עוד אומר שאת דמי המעשר יש לתת בידיו של שליחו משה השאש. הוא מזכיר בהדגשה את דרישתו לעשיית תשובה: 'עסק התורה ותפילה, שמע, זהר ותהילים'. האיגרת מסתיימת בהבטחתו של כחיל השני 'כי קרובה ישועתי לבא', במילים ברורות הוא מדבר אפוא על עצמו כעל הגואל.

את האיגרת מצאתי בתוך ספר הפטריות בכתב-יד, שנכתב בעיר צעדה שבצפון תימן בשנת בע"ג לשטרות, התקכ"ב ליצירה (1762). הספר הינו ברשות אבי אהרן עראקי שקיבלו מאבותיו, האחד מהם מכותב האיגרת הארון בן יוסף עראקי. האיגרת כתובה על קלף שמידותיו 10x21.5 ס"מ ומדובקת על אחד מעמודי הספר שלאחר הכריכה. והרי נוסח האיגרת:

שלומות רבות מאלופות מרובכות מלפני שע"ר³

גייעו ויאתיו כנחלים נטיו [במדבר כד, 6] למול אחינו ק"ק יד⁴

חידאן אלשאם ובראשם הארון נ' מ"ו יוסף עראקי⁵

ואחרון חביב סאלם נ' מו' סעיד פנחס ואחרון חביב

אברהם נ' מ"ו יחיא אלטביב⁶ וצול תעריפכם

וערפנא מאפיה מן כד'ן מא ד'כרתו אן אנתו פי⁷ ארץ

מלאה גילולים. פמא ארסלנא⁸ לקבץ המעשר אלא

לטהר את הארץ ויזכו לכבוש את עם הארץ

תחתיהם. ינ'ן ישלם להם יותר על פעלם כי כל

המדות בטלו חוץ ממדה כנגד מדה. סלמו

מא הו עלכם⁹ ואני ערב לכם שלא יגיע לכם

נוק. בטחו ביו"י עדי עד כי בייציעי¹⁰ ואלא פי¹¹

עסק התורה ותפלה שמע זהר ותהלים שאם

3 ראשי תיבות 'שוכן ערבות'.

4 יהוד, יהודי'.

5 נולד ט' אלול בקי"א לשטרות, התק"ס (1800) נפטר בקפ"ה, התרל"ד (1874).

6 סבו של אברהם טביב, מראשי 'התאחדות התימנים בא"י' וחבר הכנסת הראשונה.

7 תרגום: הגיעו אלינו ידיעות אודותיכם ואנחנו יודעים את מה שהזכרתם [במכתבכם] שאתם נמצאים ב....

8 תרגום: ולא שלחנו.

9 תרגום: שלמו עבור עצמכם [את מה שהוטל עליכם].

10 ביה ה' צור עולמים.

11 תרגום: או בעסק וכר' והרי זה אלטרנטיבה לביטחון בה'.

בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך
 ואם עסקת בתורה יש שכר הרבה ליתן לך.
 וקד א[רסל]ת¹² אלאגרת לקבץ אלמעשר מעא¹³
 אלשליח מוסיך' סאלם אלהשאש וערפו אלא¹⁴
 אחינו יוד¹⁵ ראזח¹⁶ וג'מעת בני בחר¹⁷ ועיקר
 הדברים כי קרובה ישועתי [!] לבא ו"ל¹⁸ ושלום
 דש"ו¹⁹ מרי שכר
 [חותמת] [חותמת]
 [חותמת] [חותמת]

הפניות ביבליוגראפיות

- עראקי קלורמן, *Bat-Zion Eraqi Klorman, The Jews of Yemen in the Nineteenth Century: A Portrait of a Messianic Community*, Leiden 1993. משיחיות
- בעברית: משיחיות ומשיחים: יהודי תימן במאה הי"ט, תל-אביב 1995.
- עראקי קלורמן, מעשר —, 'The Messiah Shukr Kuhayl II (1868-1875) and His Tithe (Ma'aser): Ideology and Practice as a Means to Hasten Redemption', *JQR*, LXXIX (1988/ 1989), pp. 199-217. ספיר
- יעקב ספיר (עורך), אגרת תימן השנית, וילנה [תרל"ג].

- 12 תרגום: וכבר שלחתי.
 13 תרגום: באמצעות.
 14 והודיעו ל...
 15 יהוד, יהודי.
 16 ישוב במחוז חידאן.
 17 וקהילת בני בחר, במחוז חידאן.
 18 ודי למבין.
 19 דורש שלומכם וטובתכם.